

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито сутність мотиваційної складової самоосвітньої компетентності педагога. Визначено критерії та показники сформованості мотивації вчителя до самоосвітньої діяльності. Показано та описано групи факторів у системі післядипломної освіти, які впливають на мотивацію педагога до самоосвіти.

Ключові слова: самоосвітня компетентність учителя, післядипломна система освіти, мотивація до самоосвітньої діяльності, фактори впливу, критерії та показники сформованості мотивації до самоосвітньої діяльності.

На межі XX і XXI ст. вибуховий розвиток інформаційних технологій та постійне оновлення знань запустили механізм докорінного перетворення суспільства, яке стало позиціонувати себе як суспільство знань. Пізнавальна діяльність людини, в тому числі у виробничій сфері, починає домінувати. У сучасному суспільстві трансформується також виробнича діяльність людини, відбувається перехід до нерозривної єдності процесів “робота – навчання” – оволодіння знаннями, необхідними для виконання виробничої діяльності, результатом якої стає продукування нових знань. Тому, на думку дослідника М. Карпенка, в найближчому майбутньому людство неминуче вступить до періоду переходу від суспільства знань до нової формації, яку ми умовно можемо називати “когнітивним суспільством”, у якому “когнітивна людина” – людина, яка пізнає, – стає провідною виробничою силою економіки [6, с. 9]. Сьогодні притаманний прискорений процес морального і фактичного знецінення та старіння знань і умінь фахівця. Відбувається колосальне прискорення темпу девальвації раніше набутих знань. Цей процес девальвації знань оголив проблему необхідності формування самоосвітньої компетентності як складової професійної компетентності фахівців у системі безперервної (післядипломної) освіти, в тому числі педагогів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, де розглядається питання самоосвіти, показав, що на сьогодні вивчено важливі аспекти теорії та практики самоосвіти дорослої людини (А. Громцева, Н. Кульміна, І. Наумченко, Г. Сухобська та інші), досліджено шляхи та засоби формування потреб у самоосвіті (В. Буряк, І. Редковець та інші). Проблеми навчання дорослих досліджували Дж. Адамс-Вебер, А. Гордон, С. Зміюв, В. Пуцов, Е. Торндайк; психологічні особливості дорослих – Д. Біррен, Л. Бішоф, С. Джуард, Дж. Флелвел та інші; психологічні аспекти професійної підготовки й післядипломної освіти педагогічних кадрів – В. Семиченко. Вивчення літератури приводить до висновку, що системного підходу до розуміння особливостей формування в системі післядиплом-

ного педагогічного процесу мотиваційної складової самоосвітньої компетентності вчителя не було.

Мета статті полягає у визначенні критеріїв сформованості мотиваційної складової самоосвітньої компетентності вчителя та основних факторів впливу на процес її формування в системі післядипломної освіти.

Самоосвітня компетентність визначається як інтегрована якість особистості, що характеризується наявністю певним чином організованих та структурованих знань, самоосвітніх умов і навичок, мотивів, інтересу до самовдосконалення, досвіду самостійної діяльності, спрямованістю на освіту впродовж життя, цінних орієнтацій, що дають їй змогу успішно вирішувати питання власних самореалізацій, самовиховання та саморозвитку [1, с. 178].

Внутрішня структура самоосвітньої компетентності будується на основі: розуміння особистих потреб на підставі самоаналізу, самопізнання, самообліку сильних і слабких сторін своєї діяльності; уміння розробляти та виконувати програми самоосвіти з урахуванням особистих потреб і потреб суспільства; впорядкування своїх знань, знаходження зв'язків між ними; критичного ставлення до будь-якої отриманої інформації, вироблення особистісної позиції в процесі здобуття певних знань; уміння розв'язувати різноманітні проблеми на основі здобутих самостійно знань; гнучкості застосування набутих знань, умінь і навичок в умовах швидких змін; викладення, обґрунтування та захисту отриманого результату; знаходження нестандартних нових рішень на основі самостійно здобутих знань; використання та отримання інформації різноманітних баз даних, джерел інформації; уміння використовувати нові технології інформації та комунікації; адекватного оцінювання значення здобутих знань у своїй діяльності; уміння співпрацювати з іншими людьми, здобувати знання шляхом колективної діяльності; прийняття рішень на основі співробітництва, толерантного ставлення до опозиційної точки зору; відповідальності до організації своєї самоосвітньої роботи; постійного самоаналізу та самоконтролю за самоосвітньою діяльністю [3, с. 60].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що самоосвітня компетентність розглядається в поєднанні мотиваційного, пізнавального, емоційно-вольового (особистісного) і змістовно-процесуального (технологічного) компонентів [1, с. 178].

Для розуміння критеріїв сформованості мотиваційної складової самоосвітньої компетентності вчителя та визначення основних факторів впливу на процес її формування в системі післядипломної освіти звернемося до сутності самого поняття “мотивація”.

Мотивація є однією з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної психології. Її значущість для розробки сучасної психології пов'язана з аналізом джерел активності людини, спонукальних сил її діяльності, поведінки. Відповідь на питання, що спонукає людину до діяльності, який мотив, заради чого вона її здійснює, є основою її адекватної інтерпретації.

Складність і багатоаспектність проблеми мотивації зумовлена множинністю підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення (Б. Ананьєв, М. Аргайл, В. Асєєв, Дж. Аткинсон,

Л. Божович, К. Левін, О. Леонтєв, А. Маслоу, С. Рубінштейн, П. Фресс, В. Чудський, П.М. Якобсон та інші).

При трактуванні мотиву співвідносять це поняття або з потребою (Ж. Нютенн, А. Маслоу), або з переживанням цієї потреби і її задоволенням (С. Рубінштейн), або з предметом потреби. Так, у контексті теорії діяльності О. Леонтєва термін “мотив” вживається не для “позначення переживання потреби, а для означення того об’єктивного, в чому ця потреба конкретизується в цих умовах і на що спрямовується діяльність, як спонукає її” [7, с. 243].

Найбільш повним є визначення мотиву, яке запропоноване одним з провідних дослідників цієї проблеми – Л. Божович. Мотив – це те, заради чого здійснюється діяльність, “мотивом можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання. Словом, усе те, в чому набула втілення потреба” [2, с. 53]. Таке визначення мотиву знімає багато суперечностей у його тлумаченні, де об’єднуються енергетичний, динамічний і змістовний аспекти. При цьому підкреслимо, що поняття “мотивація” розглядається як “складний механізм співвіднесення особистістю зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки, які визначають виникнення, напрям, а також способи здійснення конкретних форм діяльності” [4, с. 148].

В. Асєєв зазначає, що мотиваційна система людини має набагато складнішу структуру, ніж простий ряд заданих мотиваційних констант. Вона описується виключно широкою сферою, що включає в себе і автоматично здійснювані установки, і поточні актуальні прагнення, і сферу ідеального, яка в цей момент не є актуально діючою, але виконує важливу для людини функцію, даючи їй ту смислову перспективу подальшого розвитку її спонукання, без якої поточні турботи втрачають своє значення [1]. Усе це, з одного боку, дає змогу визначати мотивацію як складну, багаторівневу неоднорідну систему збудників, що включає в себе потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми, цінності тощо, а з іншого – говорити про полімотивованість діяльності, поведінки людини і про головний мотив у їх структурі. “Ієрархічна структура мотиваційної сфери визначає спрямованість особистості людини, яка має різний характер залежно від того, які саме мотиви за своїм змістом і будовою стали домінувати” [2, с. 52].

Істотним для дослідження структури мотивації виявилось виділення Б. Додоновим її чотирьох структурних компонентів: задоволення від самої діяльності, значущості для особистості безпосереднього її результату, “мотивувальної” сили винагороди за діяльність, тиску, що примушує особистість до певних дій [5].

З огляду на це викликають інтерес наукові праці А. Маркової та С. Чиркіної. Цінність дослідження С. Чиркіної полягає в тому, що нею виділено групи мотивів навчальної діяльності саме дорослих у період їх перепідготовки: пізнавальні, професійні, творчого досягнення, широкі соціальні мотиви, з альтруїстичною спрямованістю, соціальні мотиви особистого характеру [8].

А. Маркова виділяє пізнавальні та соціальні мотиви навчання, які мають певні підрівні. До підрівнів пізнавальної мотивації належать: широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями), процесуально-пізнавальні мотиви, мотиви самоосвіти. Соціальні мотиви можуть мати такі підвиди: широкі соціальні (почуття обов'язку й відповідальності; розуміння соціальної значущості учіння), вузькі соціальні або позитивні мотиви (прагнення зайняти певну позицію у відносинах з оточенням, отримати їх схвалення), мотиви соціальної співпраці (орієнтація на різні способи взаємодії з іншими людьми), мотив уникнення невдач [3].

Виходячи із вищезазначеного, нами було виділено критерії та показники рівня сформованості мотиваційної складової самоосвітньої компетентності вчителя (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники сформованості мотиваційної складової самоосвітньої компетентності вчителя

Критерії	Показники
Цінності	Вільний та відповідальний вибір поведінки стосовно процесів та явищ інформаційної дійсності
	Рівень готовності до роботи в інформаційному просторі
	Частота звернення до інформаційних джерел різної якості
	Прийняття на особистому рівні цінності самоосвітньої діяльності людини в сучасному світі
Прагнення	Прагнення до отримання нових знань, умінь та навичок у всіх сферах життєдіяльності дорослої людини
	Наявність потреби в отриманні нової інформації через її брак, потреби в аналізі якості отриманої інформації
	Прагнення до самовдосконалення та самореалізації
Мотиви	Націленість на досягнення високого рівня професійної компетентності через наявність потреби в самореалізації, особистому зростанні (мотив самореалізації)
	Мотивація на досягнення успіху в професійній діяльності на основі самоосвітньої діяльності (мотив успіху)
	Бажання довести власну спроможність до досягнення високого рівня самоосвітньої компетентності, здобувають визнання у своїх колег, їх поваги, певного статусу в колективі (мотив самоствердження)
	Почуття обов'язку та відповідальності за справу колективу (мотив обов'язку)
	Мотивація зовнішньої привабливості високого рівня сформованості самоосвітньої компетентності через можливість підвищення власного кваліфікаційного рівня, отримання додаткових фінансових можливостей, позбавлення контролю з боку адміністрації тощо (мотив досягнень)
	Відсутність бажання уникнути негативних наслідків з боку адміністрації за відмову займатися самоосвітою (мотив запобігання покаранню, невдач)
	Отримання задоволення від процесу самоосвітньої діяльності
	Орієнтація на отримання додаткових знань
Отримання задоволення від результату самоосвітньої діяльності (суми отриманих знань)	

Безперечно, на формування мотиваційної складової самоосвітньої компетентності вчителя впливають декілька груп факторів. Під час опитування слухачів курсів підвищення кваліфікації на базі Запорізького обласного інституту післядипломної освіти було встановлено, що найбільш впливовими є: 1) індивідуальні особливості педагога; 2) емоційно-психологічні фактори; 3) мікросоціальні фактори; 4) інформаційно-організаційні умови навчального процесу на курсах підвищення кваліфікації та самоосвітньої діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Фактори впливу на здійснення навчання та самоосвіти педагога
Фактори впливу

Індивідуальні особливості педагога:	Емоційно-психологічні фактори:	Мікросоціальні фактори:
<ul style="list-style-type: none"> – природна схильність дорослої людини до навчання; – інтернальність (схильність пов'язувати свої успіхи та невдачі з власними якостями і виявленими зусиллями); – зниження з віком темпу засвоєння нових знань; – наявність фізіологічних обмежень (проблеми зору, хронічні захворювання тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> – віра у власну ефективність, власні можливості; – гостре відчуття невдачі; – відчуття задоволення від процесу навчання; – негативні емоційні переживання через перехід до ролі “учня” (досвід дії старої педагогічної парадигми, зі всіма притаманними їй недоліками); – негативні відчуття через непомітний прогрес у засвоєнні нового матеріалу 	<p><i>Позитивні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – визнання успіхів у самоосвітній діяльності педагога з боку адміністрації навчального закладу; – наявність можливості отримання матеріальної винагороди, отримання нової посади, підвищення рівня авторитету серед колег за досягнуті результати у самоосвіті. <p><i>Негативні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – наявність сімейних, матеріальних, міжособистісних проблем тощо; – наявність значного обсягу обов'язків, що призводить до нестачі вільного часу; – відсутність соціального запиту з боку суспільства на підвищення рівня професійної компетентності педагога
<p align="center"><i>Інформаційно-організаційні фактори:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – рівень психологічного комфорту під час занять; – логічність структурування інформаційного матеріалу; – урахування власних інформаційних потреб та практична спрямованість самоосвітньої діяльності; – розуміння законів психології сприйняття інформації дорослою людиною; – застосування особистісного підходу в навчанні дорослих (визнання себе самокерованою особистістю) 		

Необхідно також виділити демографічні та ситуативні чинники. Як з'ясували дослідники з Університету штату Огайо та Флоридського університету, ні стать, ні національність не мають однозначного впливу на мотивацію людей до навчання. Однак опосередковано на інтерес до підвищення кваліфікації впливає вік. Чим старшими стають люди, тим більше вони хочуть поглиблювати свої знання в тій сфері, якій вирішили себе присвятити, а значить, охоче відвідують тренінги та курси з обраної спеці-

альності. Молоді люди, якщо й виявляють прагнення до навчання, то часто розпоршуються в інтересах. Їм хочеться спробувати себе в усьому, але така мотивація нестійка.

Сильний вплив на мотивацію до навчання справляє й ситуація на роботі, відповідний клімат у закладі. Дослідження показали, що на бажання педагога підвищувати свою кваліфікацію та застосовувати отримані результати впливають декілька факторів.

1. Конкретна користь навчання в роботі, відповідність результатів очікуванням. Учитель виявить більший інтерес до самоосвіти, якщо зрозуміє, що нові знання та навички йому дійсно допоможуть у вирішенні конкретної ситуації (проблеми).

2. Стрес. Тривоги значно знижують бажання людини вчитися, тому досить часто самоосвітню діяльність відтермінують, поки стресовий фактор не зникне. Слід зазначити, що більшість учителів, які мають значний стаж роботи в школі, виявляють ознаки синдрому психологічного вигорання.

Згідно із сучасними даними, під “психічним вигоранням” розуміють стан фізичного, емоційного й розумового виснаження, що виявляється в професіях соціальної сфери. Цей синдром включає в себе три основні складові, які виділені К. Маслоу: емоційну виснаженість, деперсоналізацію (цинізм) і редукцію професійних досягнень.

3. Організаційна культура в закладі, що сприяє застосуванню отриманих знань під час методичної роботи педагогів на робочому місці. Підштовхнути вчителя до навчання та застосування нових навичок у роботі може внутрішньошкільна культура, яка сприяє негайному застосуванню цих знань у навчально-виховному процесі.

4. Підтримка з боку керівництва. Значно підвищує мотивацію психологічна, матеріальна, організаційна підтримка керівництва.

Висновки. Самоосвітня компетентність розглядається як складова професійної компетентності та виявляється у якості особистості, що характеризує її здатність до систематичної, самостійно організованої діяльності, спрямованої на продовження власної освіти в загальнокультурному та професійному аспектах. Ефективність і результативність самоосвітньої діяльності дорослої людини безпосередньо залежить від рівня її мотивації до навчальної діяльності в цілому. Мотивацію ми розглядаємо як певний емоційний стан, який спонукає до дії з метою задоволення певних потреб.

У класифікації видів мотивації навчання (в основі якої є певні потреби особистості) зазвичай називають такі: пізнавальна (найбільш сутнісна для процесу навчання, тому що вона має глибинну біологічну сутність як реакція на новизну; допитливість і усвідомлений інтерес до пізнання – основні форми її прояву), мотивація досягнення (має глибинну біологічну зумовленість як прототип боротьби за лідерство, виявляється в прагненні людини самоствердитися в певних якостях, іноді її називають загальною мотивацією; її ефектом виступає успіх, який є значним для самої особистості або такий, що поділяється з іншим), мотивація уникнення невдач (мотива-

ція вибору “меншого з двох зол”, малопродуктивна в освітніх процесах), мотивація практичної користі та мотивація обов’язку.

Мотиваційна складова самоосвітньої компетентності вчителя має свої критерії (цінності, прагнення, мотиви) та, відповідно, показники, що надає у майбутньому можливості визначення рівня її сформованості на основі кваліметричного підходу.

Безпосередньо у системі післядипломної освіти на рівень мотивації педагога щодо формування самоосвітньої компетентності впливають індивідуальні фізіологічні особливості дорослої людини, емоційно-психологічні, інформаційно-організаційні та мікросоціальні групи факторів. Також безпосередній вплив справляє ситуація на роботі, відповідний клімат у закладі.

Список використаної літератури

1. Асеев В.Г. Проблема мотивации и личность / В.Г. Асеев // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 122–144.
2. Божович Л.И. Избранные психологические труды / Л.И. Божович ; под ред. Д.И. Фельдштейна. – Москва ; Воронеж, 1997. – 352 с.
3. Герасимова А.С. Теория учебной мотивации в отечественной психологии [Электронный ресурс] / А.С. Герасимова // Институт психологии Российской академии наук : [официальный веб-сайт]. – Режим доступа: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhdunarо/nauchnye_m/razdel_2_p/gerasimova.html.
4. Джидарьян И.А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности / И.А. Джидарьян // Теоретические проблемы в психологии личности / отв. ред. Е.В. Шорохова. – М. : Наука, 1974. – С. 145–169.
5. Додонов Б.И. Структура и динамика мотивов деятельности / Б.И. Додонов // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 126–130.
6. Карпенко М.П. Когномика / М.П. Карпенко. – М. : Изд-во Современного гуманитарного ун-та, 2009. – 225 с.
7. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. I. – 392 с.
8. Чвиркина С.Е. Мотивы учебной деятельности как фактор эффективности обучения взрослых в период профессиональной переподготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 [Электронный ресурс] / Светлана Евгеньевна Чиркина // Dissercat – электронная библиотека диссертаций. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/motivy-uchebnoi-deyatelnosti-kak-faktor-effektivnosti-obucheniya-vzroslykh-v-period-professi>.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2013.

Кутик О.Н. Проблема формирования мотивационной составляющей самообразовательной компетентности педагога в системе последипломного образования

В статье раскрыта суть мотивационной составляющей самообразовательной компетентности педагога. Определены критерии и показатели сформированности мотивации учителя к самообразовательной деятельности. Показаны и описаны группы факторов в системе последипломного образования, влияющие на мотивацию педагога к самообразованию.

Ключевые слова: самообразовательная компетентность учителя, последипломная система образования, мотивация к самообразовательной деятельности, факторы влияния, критерии и показатели сформированности мотивации к самообразовательной деятельности.

Kutik O. The problem of motivational component of the teachers' self-education competence in post-graduate education

This article is devoted to the problem of the motivational component of the teachers' self-education competence. It is determined that self-education is a part of the professional competence. It manifests as a personal quality that characterizes its ability to systematic, self-organized activities aimed at continuing their own education in general cultural and professional aspects. We consider motivation to be some emotional state that leads to action in order to meet specific needs. The main approaches to determining the nature of human motivation are analyzed. The groups of motives of adult learning activities in the system of postgraduate education are characterized. In the classification of the learning motivation are named: cognitive, achievement's motivation, motivation to avoid failure, motivation of the practical benefit and obligation.

The motivational component of self-education competence of the teachers has its own criteria (values, aspirations, motivations) and indexes. It gives the possibility in the future to determine the level of its formation on the base of the qualimetric approach. Individual physiological characteristics of adult (physical limitation, decreased the rate of learning), emotional and psychological (sense of satisfaction from the learning process, keen sense of failure), informational, organizational (level of psychological comfort in the classroom, understanding the psychology of perception of information laws adult) and micro social (the presence of family, financial, interpersonal problems, lack of social demand of the society, recognition of success in self education teacher by the administration of the institution) groups of factors influence upon the formation of the level of motivation to form self-educational teacher's competence in the post-graduate education. Also a level of motivation depends on a work situation, the appropriate climate in the institution.

Key words: *teachers' self-education competence, post-graduate education system, motivation for self education, influencing factors, criteria and indicators forming the motivation for self education.*